

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРОГРАМА АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА

ПІДПРИЄМНИЦТВО

першого рівня вищої освіти
за спеціальністю 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність
галузь знань 07 Управління та адміністрування

Полтава, 2022

ПЕРЕДМОВА

Програма атестаційного екзамену. Освітньо-професійна програма «Підприємництво» першого рівня вищої освіти за спеціальністю 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність галузь знань 07 Управління та адміністрування.

1. ВНЕСЕНО кафедрою підприємництва і права Полтавського державного аграрного університету 01 вересня 2022 року, протокол № 2.

2. СХВАЛЕНО

Радою з якості вищої освіти спеціальності «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»

Протокол № 1 від 01 вересня 2022 року

3. РОЗРОБНИКИ:

1. Алла СВІТЛИЧНА, к. е. н., доцент
2. Ханлар МАХМУДОВ, д.е.н., професор
3. Неля ВОЛКОВА, к. е. н., доцент
4. Микола ЗОСЬ-КІОР, д.е.н., професор
5. Юлія КАЛЮЖНА, к. е. н., доцент
6. Олена ТАРАН-ЛАЛА, д.е.н., доцент
7. Олена КАЛАШНИК, к.т.н., доцент

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Зміст програми атестаційного екзамену	4
1.1. Менеджмент	4
1.2. Біржова діяльність	9
1.3. Підприємництво	14
1.4. Товарознавство	19

ВСТУП

Програму атестаційного екзамену підготовлено відповідно за освітньо-професійною програмою Підприємництво першого (бакалаврського) рівня галузі знань 07 Управління та адміністрування спеціальності 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність та програми атестації здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня галузі знань 07 Управління та адміністрування спеціальності 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність.

Мета атестаційного екзамену – оцінювання рівня професійної компетентності, ступеня засвоєння освітньо-професійної програми підготовки та атестація фахівця на відповідність освітньому рівню «Бакалавр».

Програма атестаційного екзамену містить зміст навчальних дисциплін циклу професійної підготовки за освітньо-професійною програмою Підприємництво підготовки бакалавра зі спеціальності 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність.

У списку рекомендованих джерел, що додається до програми, наведено перелік наукової спеціальної літератури.

1. Зміст програми атестаційного екзамену

1.1.МЕНЕДЖМЕНТ

Предмет: виявлення конкретних форм прояву економічних законів і закономірностей функціонування та розвитку суспільного виробництва, їх використання у процесі управління організацією.

Мета: формування системи базових знань у сфері менеджменту, розуміння концептуальних засад системного управління організаціями; набуття вмінь розробки й прийняття управлінських рішень.

Завдання: вивчення основних категорій науки управління, функцій управління і процесів прийняття управлінських рішень, методів використання базових інструментів управління організаціями; вивчення впливу різних факторів на ефективність системи управління організацією.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми у здобувачів вищої освіти має бути сформовані наступні елементи компетентності:

Загальні:

- Здатність застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях, виявляти, ставити та вирішувати завдання у сфері професійної діяльності.
- Здатність працювати в команді.
- Здатність діяти відповідально і свідомо.

Спеціальні:

- Здатність обирати та використовувати відповідні методи, інструментарій для обґрунтування рішень щодо створення, функціонування підприємницьких, торговельних і біржових структур.

Програмні результати:

- Застосовувати набуті знання для виявлення, постановки та вирішення завдань за різних практичних ситуацій в підприємницькій, торговельній та біржовій діяльності.
- Вміти працювати в команді, мати навички міжособистісної взаємодії, які дозволяють досягати професійних цілей.
- Демонструвати підприємливість в різних напрямках професійної діяльності та брати відповідальність за результати.
- Володіти методами та інструментарієм для обґрунтування управлінських рішень щодо створення й функціонування підприємницьких, торговельних і біржових структур.

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Поняття і сутність менеджменту

Економічне середовище в менеджменті. Сутність поняття «організація». Зовнішнє та внутрішнє середовище організації: їхні складові елементи. Основні загальні характеристики організації. Сутність категорії «менеджмент» та його основне завдання.

Наукові принципи та методи менеджменту. Методи управління: організаційні, адміністративні, економічні, соціально-психологічні. Система принципів управління. Принципи раціонального менеджменту Г. Емерсона. Змістовні принципи А. Файоля.

Управлінська діяльність менеджера. Сутність категорій «менеджер», «бізнесмен», «підприємець». Ознаки діяльності менеджера. Рівні менеджменту. Умови успішної керівної діяльності менеджера.

Лекція 2. Розвиток науки управління

Еволюція менеджменту. Класична теорія менеджменту. Науковий менеджмент: Ф. Тейлор, Ф. Гілберт, Л. Гілберт. Адміністративний менеджмент: А. Файоль, Г. Емерсон, Г. Форд.

Школа людських відносин (біхевіористська теорія): Х. Мюнстерберг, М. П. Фолліт, Е. Мейо, «Хоторнський експеримент». Теорія «людських відносин»: А. Маслоу, Д. МакҐрегор. Сучасний поведінковий підхід у менеджменті.

Теорія бюрократії і кількісний підхід до менеджменту. Теорія «ідеальної бюрократії, або бюрократичної організації» М. Вебера. Кількісна точка зору в менеджменті: Я. Тіпберген, Л. Клейн, А. Гольдбергер, В. Леонтєв.

Сучасні підходи до менеджменту. Розвиток науки про менеджмент в Україні. «Рух за гуманні стосунки» П. Друкера. Системний підхід в управлінні. Ситуаційний підхід. Орієнтація менеджменту на інновації, інтеграцію, інтернаціоналізацію. Визнання соціальної відповідальності менеджменту перед людиною і суспільством в цілому. Етапи розвитку управлінської науки в Україні.

Лекція 3. Основи теорії прийняття управлінських рішень

Природа, сутність та класифікація рішень у сфері менеджменту. Сутність категорії «рішення». Обставини, у зв'язку з якими виникає потреба у прийнятті рішення. Класифікація управлінських рішень. Умови прийняття управлінських рішень.

Технологія розробки рішень. Управлінський процес. Операція в менеджменті. Складові частини управлінської діяльності. Управлінські процедури. Технологія менеджменту. Процес розробки і прийняття рішення в менеджменті. Вимоги, які ставляться до технології менеджменту. Фактори, які впливають на прийняття рішень.

Оцінка і прийняття рішень. Якість господарських рішень. Ефективність системи управлінських рішень. Показники ефективності і якості управлінських рішень. Причини зниження ефективності і якості менеджменту.

Організація виконання рішень. Організаційні процедури виконання найбільш складних і важливих прийнятих рішень. Операції, здійснення яких передбачає виконання рішення.

Лекція 4. Методи обґрунтування управлінських рішень

Моделювання як елемент механізму оптимізації рішень. Реалізація механізму оптимізації рішень за допомогою: застосування наукового методу; використання системної орієнтації; застосування моделей. Види моделей.

Методи прийняття рішень. Платіжна матриця. Дерево рішень. Методи прогнозування.

Методи прогнозування. Неформальні методи прогнозування. Кількісні методи прогнозування. Якісні моделі прогнозування.

Лекція 5. Планування в організації

Сутність планування як функції управління. Функції менеджменту: загальні та специфічні. Планування. Класифікація планів організації.

Цілі управлінського планування. Мета. Вимоги щодо правильного формулювання організаційних цілей. Глобальна мета. Місія організації. Задачі організації.

Стратегічне планування. Основні елементи, з яких складається стратегія. Рівні стратегій. Процес розробки стратегії.

Лекція 6. Організація як функція управління

Сутність функції організації. Організація. Організаційна діяльність. Основні складові організаційного процесу. Організаційна структура. Організаційні параметри, що характеризують організаційну структуру.

Типи організаційних структур управління: лінійна, лінійно-штабна, функціональна, лінійно-функціональна, дивізійна, матрична. Методи вибору типу організаційної структури управління.

Управління організаційними змінами. Поняття «організаційні зміни». Причини, які викликають необхідність змін. Способи пристосування

організацій до змін у середовищі. Модель К. Левіна процесу організаційних змін. Основні причини опору організаційним змінам. Стратегії подолання опору. Етапи процесу проведення організаційних змін.

Лекція 7. Мотивація

Поняття і сутність мотивації. Мотивація. Спонування. Потреба. Винагородження. Типи винагородження.

Змістовні теорії мотивації. Теорія ієрархії потреб А. Маслоу. Теорія ERG К. Альдерфера. Теорія потреб Д. МакКлеланда. Теорія мотиваційної гігієни Ф. Герцберга.

Процесні теорії мотивації. Теорія очікувань В. Врума. Теорія справедливості С. Адамса. Модель Портера-Лоулера.

Формування мотиваційного механізму управління поведінкою людей. Сучасні теорії мотивування. Принципи стимулювання. Принципи, на яких повинна базуватися система стягнень.

Лекція 8. Управлінський контроль

Поняття та процес контролю. Контроль. Завдання контролю. Сфери контролю. Процес контролю. Критерії ефективності системи контролю.

Види управлінського контролю. Операційний контроль: попередній, поточний та підсумковий. Фінансовий контроль: бюджетування, фінансова звітність, аналіз показників та фінансовий аудит. Структурний контроль: бюрократичний, груповий.

Опір контролю та додання опору. Основні фактори опору контролю: надмірний контроль, невідповідна спрямованість, нагорода за неефективність, надмірна відповідальність. Методи додання опору контролю: створення ефективної системи контролю, заохочення участі працівників, розробка процедури перевірки.

Лекція 9. Лідерство

Поняття і сутність лідерства. Лідерство. Повноваження. Вплив. Влада. Основні форми влади та впливу.

Типи лідерства в менеджменті. Основних теоретичних підходи до розуміння лідерства: підхід з позицій особистих якостей керівника, поведінковий підхід, ситуаційний підхід. Стилi керування: автократичний, демократичний, ліберальний. «Теорія Х» та «теорія Y» Д. МакГрегора. Автократично-демократичний континуум стилів керування за Танненбаумом-Шмідтом. Континуум стилів керування за Р. Лайкертом. Двовірне трактування стилів керування за Р. Блейком і Д. Моутоном. Теорія життєвого циклу П. Херсі і К. Бланшара.

Формування ефективного стилю лідерства. Діловитість лідера. Високий рівень особистої культури керівника (лідера). Знання норм міжособового спілкування. Дотримання правил службової етики.

Лекція 10. Комунікації в управлінні

Комунікації та фах менеджера. Комунікація. Ефективні комунікації. Дані. Інформація. Характеристики цінної інформації. Комунікативний процес.

Типи комунікацій в організаціях. Міжособові комунікації – їхні вади і переваги. Комунікативні схеми та робочі групи. Комунікації в організаціях: вертикальні та горизонтальні комунікації. Інформаційні технології.

Неформальні комунікації в організаціях: непідтверджені повідомлення та чутки, менеджмент нишпорки, несловесні комунікації.

Управління комунікаціями в організаціях. Індивідуальні та організаційні бар'єри ефективних комунікацій. Методи подолання комунікативних бар'єрів

Лекція 11. Ефективність управління

Сутність та основні підходи до визначення ефективності управління. Абсолютна і порівняльна ефективність витрат на управління.

Основні показники, що використовуються для оцінки ефективності управління: оперативність роботи апарату управління, надійність і оптимальність системи управління. Показники ефективності удосконалення управління.

Показники, що характеризують ефективність системи управління. Загальні результативні показники виробничо-фінансової діяльності підприємства. Показники продуктивності управлінської праці. Показники економічності апарату управління.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Маркіна І.А., Помаз О.М., Помаз Ю.В. Операційний менеджмент : навчальний посібник Полтава: ПДАА, 2019. 230 с.
2. Зось-Кіор Н.В. Менеджмент Учебное пособие. Луганск: Изд-во «Ноулідж», 2013. 348 с.
3. Зось-Кіор М.В. Інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень з використання експертних методів. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. № 21. 2018. С. 131-139.
4. Зось-Кіор М.В. Удосконалення системи управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 23–27.
5. Зось-Кіор М.В. Особливості мотивації персоналу в умовах нестабільного бізнес-середовища Економічний форум. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2020. № 3. С.143-148.
6. Зось-Кіор М.В. Менеджмент енергетичної ефективності виробництва: екологічний імператив, імператив людського чинника, пріоритет економічної оцінки *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. Випуск 4. С. 86-95
7. Зось-Кіор М.В. Компетентнісний підхід в командотворенні менеджменту підприємства в контексті розвитку сучасного ринку праці *Економіка та*

держава. Серія: Економіка та підприємництво, 2021 р., № 4 (121). С. 76-81.

8. Зось-Кіор М.В. Розвиток трудового потенціалу в системі ефективного менеджменту організації *Економіка та суспільство*. 2020. № 22. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-78>

9. Михайлов С.І., Балановська Т.І., Степасюк О.С., Новак О.В. Менеджмент: навч. посібн. 3-тє вид. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 536 с.

10. Шегда А.В. Основы менеджмента: учеб. пособ. К.: Ово "Знання", КОО, 2013. 514 с

1.2. БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Предметом дисципліни є закономірності формування і функціонування біржової торгівлі.

Мета навчальної дисципліни: формування у майбутнього фахівця теоретичних основ та практичних навиків з біржової діяльності та ефективного використання біржових операцій в своїй майбутній діяльності.

Завдання навчальної дисципліни: з'ясувати сутність та еволюцію розвитку біржової торгівлі та особливості механізму її функціонування в країнах з розвинутою ринковою економікою, вивчити основні тенденції регулювання біржового товарного ринку в Україні, оволодіти основами розвитку товарної біржі як елемента інфраструктури організованого ринку, з'ясувати основні види і складові біржових угод та охарактеризувати основні групи учасників біржової торгівлі, розглянути особливості організації і технології біржової торгівлі, вивчити особливості функціонування фондового і валютного ринків, з'ясувати основні принципи ціноутворення на біржовому ринку, розглянути сутність клірингу в особливості розрахунків на біржовому ринку, засвоїти основи ф'ючерсної та опціонної торгівлі, з'ясувати сутність хеджування і біржової спекуляції.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми у здобувачів вищої освіти має бути сформовані наступні елементи компетентності:

Загальні:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- здатність застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях, виявляти, ставити та вирішувати завдання у сфері професійної діяльності.
- здатність спілкуватися державною та іноземною мовами у професійній сфері
- навички використання інформаційних і комунікаційних технологій
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- здатність працювати в команді

Спеціальні:

- критичне осмислення теоретичних засад підприємницької, торговельної та біржової діяльності.

- здатність здійснювати діяльність у взаємодії суб'єктів ринкових відносин
- здатність визначати та оцінювати характеристики товарів і послуг в підприємницькій, торговельній, біржовій діяльності.
- здатність визначати і виконувати професійні завдання з організації діяльності підприємницьких, торговельних та біржових структур.
- здатність до організації зовнішньоекономічної діяльності підприємницьких, торговельних і біржових структур.
- здатність до бізнес-планування, оцінювання кон'юнктури ринків і результатів діяльності у сфері підприємництва, торгівлі та біржової практики з урахуванням ризиків
- здатність застосовувати вміння прийняття управлінських рішень у сфері запровадження, здійснення та аналізу результативності технологій, технологічних процесів на підприємствах
- здатність до аналізу, планування та організації підприємницької діяльності в сучасних умовах

Програмні результати навчання:

- використовувати базові знання з підприємництва, торгівлі і біржової діяльності й уміння критичного мислення, аналізу та синтезу в професійних цілях.
- застосовувати набуті знання для виявлення, постановки та вирішення завдань за різних практичних ситуацій в підприємницькій, торговельній та біржовій діяльності.
- мати навички письмової та усної професійної комунікації державною й іноземною мовами.
- використовувати сучасні комп'ютерні і телекомунікаційні технології обміну та розповсюдження професійно спрямованої інформації у сфері підприємництва, торгівлі та біржової діяльності.
- демонструвати підприємливість в різних напрямках професійної діяльності та брати відповідальність за результати.
- знати вимоги до діяльності за спеціальністю, зумовлені необхідністю забезпечення сталого розвитку України, її зміцнення як демократичної, соціальної і правової держави.
- демонструвати базові й структуровані знання у сфері підприємництва, торгівлі та біржової діяльності для подальшого використання на практиці.
- оцінювати характеристики товарів і послуг у підприємницькій, торговельній та біржовій діяльності за допомогою сучасних методів.
- здійснювати вибір номенклатури показників якості товарів, вміти обирати методи та методики оцінювання якості товарів і аналіз отриманих показників

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Економічна сутність та еволюція розвитку біржового ринку

Актуальні питання створення біржового ринку в період формування ринкової економіки. Взаємозв'язок виробництва з торгівлею. Основні види

оптової торгівлі та їх класифікація. Поняття організованого ринку. Історія розвитку бірж. Роль та функціональне призначення біржового ринку в сучасній економічній системі.

Основні тенденції та напрями розвитку світового біржового ринку в умовах глобалізації. Структура світової біржової торгівлі за видами біржових контрактів та номенклатурою біржових товарів.

Характеристика біржової мережі США. Особливості біржового ринку Європи. Історія розвитку національного біржового ринку. Умови виникнення та особливості функціонування Одеської, Київської, Харківської та Миколаївської бірж.

Організація і регулювання діяльності перших українських бірж. Відродження біржової діяльності в Україні в період становлення ринкових відносин. Сучасний стан та шляхи розвитку вітчизняного біржового ринку.

Тема 2. Товарна біржа як елемент інфраструктури ринку

Товарна біржа як елемент інфраструктури організованого ринку. Сутність біржі та її економічна природа. Види бірж, їх характеристика та основні функції.

Принципи діяльності та організаційна структура біржі. Члени товарної біржі. Органи управління товарною біржею: загальні збори членів товарної біржі, біржовий комітет, ревізійна комісія. Компетенція та основні функції виконавчої дирекції.

Робочі комісії товарної біржі: котирувальна комісія, арбітражна комісія, комісія з прийому нових членів біржі, комісія з торгового етикету, їх функції та компетенція.

Функції підрозділів товарної біржі (експертне бюро, розрахункова (реєстраційна) палата), які обслуговують укладання контрактів: біржових та міжбіржових операцій, ярмарків та аукціонів, інформаційно-довідкових, технічних засобів, програмного забезпечення тощо.

Тема 3. Регулювання біржової діяльності та бірж

Сутність та значення державного регулювання біржової торгівлі. Регулювання діяльності товарних бірж в Україні.

Законодавче регулювання оподаткування біржової торгівлі. Державне регулювання біржової торгівлі в країнах з ринковою економікою.

Тема 4. Види біржових угод

Сутність біржової угоди з юридичної, організаційної, економічної й етичної сторін. Характерні ознаки та складові біржових угод.

Характеристика біржових угод залежно від біржового активу. Види біржових угод на ринку реального товару. Види угод з правами на товар. Спотові та види форвардних угод.

Види угод на ф'ючерсному ринку. Поняття та види біржових та позабіржових деривативів. Ф'ючерсні контракти. Товарні, фінансові, валютні ф'ючерси. Ф'ючерси з конкретною та абстрактною базою. Короткострокові

та довгострокові ф'ючерси.

Тема 5. Організація і технологія біржової торгівлі

Засновники та члени бірж, їх права і обов'язки. Учасники біржових сесій. Біржові посередники: брокери та дилери. Місце і роль брокерських фірм і незалежних брокерів на біржах.

Організаційна структура, принципи діяльності брокерських фірм. Ліцензування брокерської та дилерської діяльності. Брокерські функції, права та обов'язки. Дилерська діяльність. Принципи. Сутність.

Економіка брокерської діяльності. Ефективність брокерської діяльності. Оцінювання фінансового стану брокерської контори. Організація брокерських послуг під час здійснення строкових угод. Система оплати брокерських послуг.

Особливості організації посередницької діяльності на міжнародних ф'ючерсних біржах. Види брокерських угод. Система положень, яка регулює і регламентує біржову торгівлю. Організація біржових торгів. Види та форми біржових аукціонів.

Технологія біржової торгівлі на вітчизняних товарних біржах. Порядок і послідовність операцій на вітчизняних товарних біржах. Типові правила біржової торгівлі. Особливості формування та подання заявок на біржові торги. Функції маклера в біржовому залі. Умови оформлення біржових контрактів на вітчизняних біржах.

Організація біржової торгівлі на ф'ючерсних біржах. Прогресивні технології біржової торгівлі на сучасних світових біржах. Типова структура операційної зали і види секцій на ф'ючерсних біржах. Поняття біржової та позабіржової сесій. Види жестів у біржовій торгівлі. Типові види заявок на товарних біржах.

Тема 6. Фондові біржі та їх діяльність на фондовому ринку

Фондовий ринок і фондова біржа. Державне регулювання на фондовому ринку. Фінансові деривативи.

Первинний фондовий ринок. Вторинний фондовий ринок. Учасники біржового фондового ринку. Види професійної діяльності на фондовому ринку України. Сутність біржових угод та їх види на фондовій біржі.

Процедура лістингу. Котирування цінних паперів. Оформлення і виконання угод на фондових біржах.

Тема 7. Валютні біржі та їх діяльність на валютному ринку

Виникнення та розвиток міжнародного валютного ринку. Основні учасники міжнародного валютного ринку. Значення валютних бірж на грошовому ринку. Особливості створення та функціонування валютних бірж.

Валюта як товар. Валютні курси. Котирування валют. Види валютних операцій та технологія торгівлі. Спот-курс, форвард-курс, ф'ючерсні угоди.

Валютні опціони, валютний своп. Зміст валютного арбітражу. Міжнародні валютні ринки. Стан біржового валютного ринку в Україні.

Тема 8. Ціноутворення на біржі та котирування цін

Види цін на біржовому ринку. Основні принципи ціноутворення під час укладання строкових угод. Сутність і правила котирування цін.

Принципи формування цін на біржові товари. Види котирувальних цін на строкових біржах. Види цінових стратегій під час здійснення біржових операцій.

Тема 9. Кліринг і розрахунки на біржі

Сутність та функції клірингу і розрахунків. Роль і основні засади створення та функціонування клірингової палати.

Загальна характеристика клірингу та розрахунків. Особливості розрахунків на біржах реального товару та функції клірингу. Кліринг і розрахунки на ринку ф'ючерсних і опціонних контрактів. Кліринг і розрахунки на ринку цінних паперів.

Основні напрями розвитку системи клірингу та розрахунків у країні.

Тема 10. Основи ф'ючерсної та опціонної торгівлі

Історія, передумови виникнення та сутність ф'ючерсної торгівлі. Роль і місце ф'ючерсних бірж у ринковій економіці.

Технологія біржової ф'ючерсної торгівлі. Порядок укладання та виконання угод на купівлю-продаж ф'ючерсних контрактів. Поняття маржі.

Початкова, варіаційна і підтримувальна маржа. Механізм взаєморозрахунків на ф'ючерсній біржі. Процедура поставок за ф'ючерсними контрактами товару, фінансових інструментів. Перспективи розвитку ф'ючерсної торгівлі в Україні.

Сутність біржових опціонів. Опціон на купівлю, продаж. Подвійний опціон. Товарні, фондові, валютні та ф'ючерсні опціони. Вертикальні, горизонтальні, зворотні, конверсійні та дельта-нейтральні торговельні угоди.

Варанти. Ціноутворювальні фактори опціону. Стратегія використання опціонів.

Тема 11. Концепція хеджування та біржова спекуляція

Визначення та мета хеджування. Хеджери. Види і техніка хеджування.

Хеджування за допомогою ф'ючерсів. Хеджування під час торгівлі опціонами. Хеджування виробництва та запасів сільськогосподарської продукції та продовольства.

Стратегія хеджування. Оцінювання результатів хеджування. Управління хеджуванням. Переваги та недоліки хеджування.

Економічна сутність і види біржової спекуляції. Біржові спекулянти.

Функції та техніка спекулятивних операцій. Стратегія і тактика спекулятивних операцій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Солодкий М.О., Резнік Н.П., Яворська В.О. Основи біржової діяльності: навчальний посібник: [за ред. М.О. Солодкого]. К.: ЦП Компринт,

2017. 450 с

2. Сохацька О.М. Біржова справа: Підручник. 3-є видання. змін і доп. К: Кондор. 2015. 632 с.

3. Методологія статистичного дослідження біржової діяльності: Навчальний посібник. Одеса : ФОП Гуляєва В.М., 2018. 170 с.

4. Основи біржової діяльності: навчальний посібник / М.О. Солодкий, Н.П. Резнік, В.О. Яворська: [за ред. М.О. Солодкого]. К.: ЦП Компринт, 2017. 450 с.

5. Торговельне підприємництво: підручник /за ред. проф. Фролової Л.В. – Одеса, Бондаренко М.О., 2018. – 640 с.

6. Власова Н. О., Гросул В. А., Краснокутская Н. С., Круглова О. А., Чорна М. В., Филипенко О. М.. Економіка торгівлі: Навч. посібник. Харків.: Світ Книг, 2015. 473 с.

7. Дикань В.Л., Назаренко Ю.А. Біржова діяльність: підручник. Харків: УкрДУЗТ, 2017. 282 с.

8. Калюжна Ю.П., Яснолоб І.О., Черненко К.В. Основи біржової торгівлі на шляху до виходу на світові зернові ринки. Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку». Випуск 66. 2022. С. 67-72.

9. Калюжна Ю.П., Шульга Л.В., Яснолоб І.О. Основи підприємницької та збутової діяльності у біржовій сфері. Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку». Випуск 67. 2022. С. 116-120.

10. Пепа Т. В., Пішеніна Т. І., Лавринович В. В. Біржова діяльність: навч. посібник. К.: Ліра-К, 2016. 540 с.

11. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність: підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. І.М. Сотник, д.е.н., проф. Л.М. Таранюка. Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. 572с.

12. Пепа Т.В., Пішеніна Т.І., Лавринович В.В. Біржова діяльність: навч. посіб. Київ: Ліра. 2018. 540 с.

1.3. ПІДПРИЄМНИЦТВО

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процеси та методи організації та ведення підприємницької діяльності як важливої частки господарської діяльності в Україні.

Мета: навчальної дисципліни «Підприємництво» є - надати майбутнім фахівцям знання про методологію підприємництва, розробку і реалізацію підприємництва, способи та засоби реалізації підприємницьких проектів і механізм управління ними, критерії оцінки ефективності підприємництва.

Завдання: навчальної дисципліни «Підприємництво» є формування розуміння концепцій, методології, підходів і видів підприємництва; ознайомлення з основами підприємництва: розгляд сучасних теорій і практик підприємництва.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми у здобувачів вищої освіти мають бути сформовані наступні елементи компетентності:

Загальні:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;

- здатність застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях, виявляти, ставити та вирішувати завдання у сфері професійної діяльності;
- здатність спілкуватися державною та іноземною мовами у професійній сфері;
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- здатність працювати автономно та в команді, навички міжособистісної взаємодії; здатність виявляти ініціативу та підприємливість;
- здатність діяти відповідально та свідомо.

Спеціальні:

- знання і розуміння теоретичних та практичних засад підприємницької, торговельної та біржової діяльності;
- здатність обирати та використовувати відповідні методи, інструментарій для обґрунтування рішень щодо створення, функціонування підприємницьких, торговельних і біржових структур;
- розуміння форм взаємодії суб'єктів ринкових відносин;
- здатність застосовувати інноваційні підходи в діяльності підприємницьких, торговельних та біржових структур;
- здатність визначати та оцінювати характеристики товарів і послуг в підприємницькій, торговельній, біржовій діяльності;
- здатність застосовувати вміння прийняття управлінських рішень у сфері запровадження, здійснення та аналізу результативності технологій, технологічних процесів на підприємствах;
- здатність до бізнес-планування, оцінювання кон'юнктури ринків і результатів діяльності у сфері підприємництва, торгівлі та біржової практики з урахуванням ризиків.

Програмні результати навчання:

- використовувати базові знання з підприємництва, торгівлі і біржової діяльності й уміння критичного мислення, аналізу та синтезу в професійних цілях;
- застосовувати набуті знання для виявлення, постановки та вирішення завдань за різних практичних ситуацій в підприємницькій, торговельній та біржовій діяльності;
- оволодіти навичками письмової та усної професійної комунікації державною й іноземною мовами;
- організувати пошук, самостійний відбір, якісну обробку інформації з різних джерел для формування банків даних у сфері підприємництва, торгівлі та біржової діяльності;
- показувати уміння працювати автономно та в команді, мати навички міжособистісної взаємодії, які дозволяють досягати професійних цілей;
- проявляти ініціативу і підприємливість в різних напрямках професійної діяльності, брати відповідальність за результати;
- знати термінологію і мати базові й структуровані знання у сфері підприємництва, торгівлі та біржової діяльності для подальшого

використання на практиці;

- володіти методами та інструментарієм для обґрунтування управлінських рішень щодо створення й функціонування підприємницьких, торговельних і біржових структур;

- використовувати знання форм взаємодії суб'єктів ринкових відносин для забезпечення діяльності підприємницьких, торговельних та біржових структур;

- застосовувати інноваційні підходи в підприємницькій, торговельній та біржовій діяльності.

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Підприємництво як вид господарювання

Підприємництво і підприємець: сутність та особливості. Еволюція та типологія підприємництва. Підприємницький процес. Підприємницька культура як сучасний феномен розвитку підприємництва. Підприємницьке середовище.

Тема 2. Бізнес-комунікації в підприємстві

Поняття та предмет бізнес-комунікації. Побудова корпоративної культури і внутрішнього PR, діловий етикет, технологія ведення переговорів. Оцінка ступеня розвитку й ефективності бізнес-комунікацій у підприємстві. Маркетинг персоналу, бренд-менеджмент та управління іміджем бізнес-структури.

Тема 3. Організаційно-правові форми підприємництва

Організаційно-правові форми підприємництва. Види підприємницької діяльності. Мале інноваційне підприємництво. Франчайзинг. Сучасні моделі підприємницької діяльності. Інтернет-трейдинг.

Тема 4. Антикризове фінансове управління у підприємстві

Економічна сутність антикризового фінансового управління. Механізми фінансової стабілізації та реалізації антикризового управління. Антикризовий фінансовий контролінг у підприємстві. Використання інструментів антикризового фінансового контролінгу.

Тема 5. Трансформація та реструктуризація суб'єктів підприємницької діяльності

Види та форми реструктуризації підприємницьких структур. Реорганізація суб'єктів підприємницької діяльності: поняття і види. Класифікація основних типів злиття та поглинань. Проблеми і чинники реорганізації підприємницьких структур.

Тема 6. Економіка соціально-трудова відносин у підприємстві

Трудова поведінка в ринкових умовах. Мотивація трудової діяльності. Трудові конфлікти та їх розв'язання. Заробітна плата в ринкових

умовах. Сучасні моделі організації системи оплати праці підприємницькими структурами. Соціальні гарантії у сфері праці.

Тема 7. Економічний аналіз у підприємництві

Сутність та особливості економічного аналізу підприємницьких структур. Аналіз у торговому підприємстві. Аналіз впливу інфляції на прийняття фінансових рішень у підприємстві. Особливості галузевого економічного аналізу. Діагностика фінансово-економічного потенціалу підприємства.

Тема 8. Інвестиції в підприємстві

Економічна сутність інвестицій та інвестиційної діяльності. Класифікація інвестицій. Інвестування в підприємницькій діяльності. Урахування фактора часу в інвестиційній діяльності. Оцінка ефективності інвестицій.

Тема 9. Управління витратами підприємницької діяльності

Система управління витратами на підприємстві. Методи обліку та калькулювання витрат. Аналіз беззбитковості. Ефект операційного левериджу. Формування витрат за місцями виникнення та центрами відповідальності.

Тема 10. Ціноутворення у підприємстві

Склад, структура і функції ціни. Непрямі податки. Склад і структура ціни продукції оптової посередницької ланки. Посередницька та торговельна маржа. Біржове ціноутворення.

Тема 11. Маркетинг торгово-посередницької діяльності

Сутність та особливості організації торгово-посередницької діяльності. Посередники як економічні суб'єкти ринку: функції, форми взаємодії та оцінювання ефективності. Сутність, форми та методи організації роботи торгових посередників. Особливості діяльності посередників на біржовому ринку.

Тема 12. Стратегії в підприємстві

Види стратегій у підприємницькій діяльності. Ситуаційний підхід щодо вибору кращого варіанта стратегічного рішення. Сучасні конкурентні стратегії у підприємстві. Обґрунтування підприємницького вибору стратегій виробництва. Формування моделі управління стратегічним розвитком підприємницької структури.

Тема 13. Бізнес-планування в підприємстві

Основи бізнес-планування. Процес розроблення бізнес-плану. Бізнес-план у підприємницькій практиці. Визначення і класифікація фондів міжнародної технічної допомоги для реалізації бізнес-планів.

Тема 14. Моделювання бізнес-процесів у підприємницькій діяльності

Процесний підхід до управління підприємницькою діяльністю. Класифікація бізнес-процесів підприємства. Управління бізнес-процесами підприємницької діяльності. Моделювання бізнес-процесів підприємницької діяльності. Діагностика ризиків у системі управління бізнес-процесами.

Тема 15. Управління змінами в підприємництві

Принципи організації бізнес-процесів у системі управління змінами. Організаційно-економічні аспекти управління змінами в діяльності підприємницьких структур. Моделювання змін бізнес-процесів. Оптимізація управління реалізацією товарів і послуг на підприємстві з використанням систем ERP-класу.

Тема 16. Логістика

Теоретичні аспекти логістики. Логістика в підприємницькій діяльності
Логістика в торговельній діяльності. Логістичний підхід в управлінні фінансовими потоками у підприємництві, торгівлі та біржовій діяльності.

Тема 17. Корпоративна соціальна відповідальність

Передумови появи ідеї соціальної відповідальності в бізнесі. Еволюція теорії корпоративної соціальної відповідальності. Теоретичні засади КСВ. Концепції соціальної відповідальності у підприємстві. Державне регулювання імплементації корпоративної соціальної відповідальності у діяльності підприємств. Оцінка ефективності заходів з корпоративної соціальної відповідальності.

Тема 18. Організаційна культура і етика в підприємстві

Етика в підприємстві: предмет і специфіка. Проблеми мікро- і макроетики. Корпоративна культура і корпоративна етика.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Апопій В.В., Серета С.А., Шутовська Н.О. Основи підприємництва: навчальний посібник. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 323 с.
2. Воронкова В.Г., Беліченко А.Г., Желябін В.О. Основи підприємництва: теорія і практикум: навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2017. 454 с.
3. Гаєвська Л. М., Марченко О. І. Підприємницька діяльність: підручник. Ірпінь: Державна фіскальна служба України, Університет ДФС України, 2019. 500 с.
4. Лала О.М. Оцінка якості системи управління підприємством: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 165 с.
5. Маркіна І.А., Таран-Лала О.М., Гунченко М.В. Контролінг для менеджерів: навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2013, 304 с.

6. Таран-Лала О.М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.
7. Acs Z. J., Audretsch D. B. Handbook of Entrepreneurship Research: An Interdisciplinary Survey and Introduction. Boston : Kluwer Academic Publishers, 2003. 556 p.
8. Cuervo A., Ribeiro D., Roig S. Entrepreneurship: Concepts, Theory and Perspective. Introduction. Entrepreneurship. Berlin: Heidelberg, Springer, 2007. 348 p.
9. Halkiv L., Taran-Lala O., Klymenchukova N. Innovation strategies for the management of labor potential in the systems of business processes in enterprises of the agro-food sector. *Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects*. Issue 4: collective monograph / in edition D. Diachkov. Prague. Nemoros s.r.o. 2022. Czech Republic. P. 253–259.
10. Kariv D. Entrepreneurship: an international introduction. New York : Routledge, 2011. 318 p.
11. Storey D. J., Greene F. J. Small business and entrepreneurship. Harlow : Pearson Education, 2010. 576 p.

1.4. ТОВАРОЗНАВСТВО

Предметом вивчення навчальної дисципліни є вивчення споживчих якостей товарів.

Мета навчальної дисципліни: надати майбутнім фахівцям знання про асортимент та якість товарів, складові формування споживчих властивостей та якості товарів.

Завдання навчальної дисципліни «Товарознавство»: формування розуміння основних дефініцій, категорій, понять товарознавства, ознайомлення з основними групами харчових продуктів та непродовольчих товарів, опанування методами класифікації та кодування товарів, контролю якості продукції.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми у здобувачів вищої освіти мають бути сформовані наступні елементи компетентності:

загальні:

- вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

спеціальні (фахові, предметні):

- здатність проводити оцінювання продукції, товарів і послуг в підприємницькій, торгівельній та/або біржовій діяльності;

- здатність використовувати необхідну нормативну документацію та застосовувати елементи системи якості для ефективної діяльності підприємницьких структур

Програмні результати навчання:

- вміти розробляти та впроваджувати заходи для забезпечення якості виконуваних робіт і визначати їх ефективність.

- оцінювати продукцію, товари, послуги, а також процеси, що відбуваються в підприємницьких, торговельних та/або біржових структурах, і

робити відповідні висновки для прийняття управлінських рішень.

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Теоретичні основи технічного регулювання

Роль, значення та завдання технічного регулювання. Передумови розвитку та етапи становлення. Загальний огляд ситуації у світі та глобальні виклики людству, що впливають на сферу технічного регулювання та споживчої політики.

Основні поняття та визначення у сфері технічного регулювання. Основні положення щодо технічного регулювання. Формування і розвиток національної системи технічного регулювання. Основні положення щодо розроблення проектів технічних регламентів.

Тема 2. Складові системи технічного регулювання в Україні

Концептуальні принципи державної політики у сфері стандартизації.

Державна система стандартизації. Нормативні документи – результат діяльності в галузі стандартизації. Основні дефініції у сфері стандартизації. Методичні принципи, методи і форми стандартизації.

Національна система стандартизації України. Основні положення національної системи стандартизації України. Національний орган зі стандартизації. Категорії та види стандартів. Порядок розроблення, затвердження та впровадження стандартів

Удосконалення національної системи стандартизації України.

Структура системи технічного регулювання. Характеристика органів технічного регулювання та сфера їх діяльності.

Загальні засади оцінки відповідності. Структура національної системи оцінки відповідності. Модулі оцінки відповідності. Схеми сертифікації. Порядок оцінки відповідності продукції вимогам технічних регламентів. Порядок сертифікації продукції.

Терміни і визначення у сфері метрології. Основні завдання метрології. Фізичні величини та їх вимірювання. Засоби вимірювань та їх метрологічна характеристика. Методи і способи вимірювань. Метрологічне забезпечення єдності вимірювань. Державна метрологічна служба України. Державний нагляд та відомчий контроль за стандартами і способами вимірювань.

Основні поняття і положення щодо ринкового нагляду та контролю. Основні засади державного нагляду і контролю. Державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції. Відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції.

Тема 3. Роль міжнародних організацій в системі міжнародного технічного регулювання

Характеристика, завдання та напрями діяльності Світової організації торгівлі (СОТ), організації економічного співробітництва і розвитку (OECD), Організація ООН з питань продовольства та сільського господарства (FAO), промислового розвитку (UNIDO), торгівлі та розвитку (ЮНКАД), програма

розвитку ООН (UNDP) та ін.

Характеристика та основні напрями діяльності міжнародних організацій у сфері технічного регулювання. Міжнародні та регіональні організації в системі технічного регулювання: зі стандартизації, метрології, в галузі оцінки відповідності та акредитації, якості, безпеки та споживчої політики. Міжнародні та регіональні організації. Система технічного регулювання в країнах ЄС.

Тема 4. Міжнародні угоди та законодавчо-нормативна база сфери міжнародного технічного регулювання

Перспективи і можливості розвитку підприємництва при запровадженні технічного регулювання за європейськими підходами. Правила системи, принцип створення єдиного ринку. Характеристика національних органів у сфері технічного регулювання.

Технічні бар'єри в торгівлі. Загальні принципи вільного руху товарів в країнах ЄС. Основні засади політики країн щодо подолання технічних бар'єрів у торгівлі. Угоди про технічні бар'єри в торгівлі СОТ (ТБТ), застосування санітарних та фіто санітарних заходів, оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА).

Характеристика міжнародних угод, директив ЄС у галузі технічного регулювання. Генеральна угода з питань митних тарифів і торгівлі (ГАТТ). Роль, переваги та недоліки директив Нового і Глобального підходів щодо обов'язкових вимог до певних видів продукції.

Тема 5. Складові системи міжнародного технічного регулювання

Система стандартизації продукції. Основні цілі СЕН, правила розробки стандартів, директив, забезпечення бізнес-підходу в межах СЕН. Добровільність застосування стандартів як основний принцип міжнародної стандартизації. Система оцінки відповідності.

Основні завдання Програми інтеграції України до Європейського Союзу в сфері підтвердження відповідності. Визнання результатів робіт з оцінки відповідності як шлях усунення технічних бар'єрів у торгівлі. Мета, принципи та завдання підтвердження відповідності. Державний нагляд за підтвердженням відповідності. Міжнародні та європейські стандарти з підтвердження відповідності (ISO 17000, EN 45000). Глобальний та модульний підходи до оцінки відповідності. Політика, в ЄС з оцінювання відповідності. Комплексний підхід до взаємного визнання результатів сертифікації. Європейські модулі на стадіях життєвого циклу продукції: на стадіях проектування, виробництва і об'єднаній стадії проектування і виробництва.

Системи управління безпечністю та якістю товарів та послуг. Міжнародні та національні стандарти з управління якістю. Правозастосування системи HACCP та ISO 22000. Розвиток систем простежуваності для харчової продукції. Стандарти BRC, IFS, GlobalGap, програма ЄС щодо оповіщення про небезпечні товари RAPEX тощо.

Система ринкового нагляду. Суть, принципи Нового підходу до ринкового нагляду (резолюція Ради Європи від 07.05.1985р.). Директива щодо акредитації та ринкового нагляду, регламентів для акредитації та ринкового нагляду у зв'язку із реалізацією продукції.

Тема 6. Програми міжнародної технічної допомоги Україні в галузі технічного регулювання

Завдання та реалізація спільного Плану дій «Україна - ЄС» щодо вдосконалення національної системи технічного регулювання та споживчої політики і наближення відповідного українського законодавства, норм, та стандартів до законодавства ЄС.

Концепція розвитку системи технічного регулювання та споживчої політики в Україні. Зелена книга «Про політику адаптації національного законодавства у сфері технічного регулювання та споживчої політики до європейських вимог», Біла книга «Політика адаптації вітчизняного законодавства в галузі норм і стандартів до європейських вимог», Червона книга «Про політику адаптації вітчизняного законодавства в галузі норм і стандартів до європейських вимог», напрями гармонізації законодавства України у сфері технічного регулювання, шляхи подолання проблем у сфері адаптації вітчизняного законодавства в галузі норм і стандартів до європейських вимог.

Зовнішні та внутрішні чинники впливу на систему технічного регулювання та споживчої політики. Напрями адаптації системи технічного регулювання України з вимогами ЄС: проведення адаптації українського законодавства до європейського, гармонізація нормативної бази з міжнародними і європейськими стандартами, поступовий перехід від обов'язкової сертифікації до оцінки відповідності за вимогами технічних регламентів, зміцнення та розвинення спроможності українських інституцій у сфері ринкового нагляду на основі досвіду держав-членів ЄС. Європейська модель розвитку системи технічного регулювання. Приведення інфраструктури якості України відповідно до стандартів ЄС.

Реформування системи технічного регулювання. Аналіз вимог національного, міжнародного та європейського законодавства, що регулює питання надання міжнародної технічної допомоги. Роль та характеристика проектів міжнародної технічної допомоги країн ЄС.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Баль-Прилипка Л. В., Слободянюк Н. М., Поліщук Г. Є., Паска М. З., Бурак В. Є. Стандартизація, метрологія, сертифікація та управління якістю : підручник. Київ : Компринт, 2017. 571 с.
2. Бондаренко Г. Г., Косач Н. І., Сіроклин В. П. та ін. Сертифікація і аудит : навч. посіб. Харків : ХАІ, 2018. 120 с.
3. Буданов В. О., Мілованов В. І. Метрологія і стандартизація :

підручник. Одеса : Бондаренко М. О., 2019. 314 с.

4. Бурєєва О. С., Рибалко І. В. Основи стандартизації та оцінки відповідності : електронний навчальний посібник у схемах і таблицях. Харків ХНАДУ, 2019. 76 с.

5. Взаимозаменяемость, стандартизация и технические измерения : учеб. пособие / В. А. Дядин, Б. С. Белоконь, М. А. Курин [и др.]. Харьков : ХАИ, 2018. 64 с.

6. Гінзбург, М. Д. Європейські правила технічного регулювання і стандартизації та поступове запровадження їх в Україні. Стандартизація, сертифікація, якість. 2016. № 2. С. 7-8.

7. Іванов Г. О. та ін. Взаємозамінність, основи стандартизації та технічних вимірювань : підручник. Миколаїв: МНАУ, 2016. 411 с.

8. Кропівна А. В., Бондаренко Г. С., Кропівний В. М. Стандартизація : Навчальний посібник /Електронне видання. Кропивницький; ЦНТУ, 2021. 307 с.

9. Петльований Є. О. та ін. Методи та засоби інформаційно-вимірювальної техніки, випробувань і контролю: підручник. Дніпро : Свідлер А. Л., 2018. 191 с.

10. Салухіна Н, Язвінська О. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 426 с.

11. Сахно Т. В., Семенов А. О. Міжнародне технічне регулювання : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни здобувачами вищої освіти спеціальності 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність освітні програми «Товарознавство і комерційна діяльність», «Товарознавство та експертиза в митній справі» другого (магістерського) рівня вищої освіти,. Полтава : ПУЕТ, 2020. 165 с.

12. Стандартизація, сертифікація, метрологія та управління якістю : навчальний посібник / укл. : Воробець М.М., Кондрачук І.В. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2022. 104 с.

13. Стойко І.І. Шерстюк Р.П. Стандартизація, сертифікація, метрологія (Програма, курс лекцій, практичні заняття, самостійна робота, індивідуальні завдання, термінологічний словник, тести, нормативні документи). Навч.-метод. посібник. Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя. 2021. 224 с.

14. Стріха Л. О., Назаренко І. В., Гроза В. І. Стандартизація продукції та послуг : курс лекцій. Миколаїв: МНАУ, 2017. 80 с.

15. Топольник В.Г., Котляр М.А. Метрологія, стандартизація, сертифікація і управління якістю: Навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006». 2018. С. 212.

16. Чорноіваненко К. О. та ін. Метрологія, забезпечення єдності вимірювань та еталони одиниць фізичних величин : підручник. Дніпро : Свідлер А. Л., 2018. 164 с.